

מפעלות אלהים

לְכוּ וְרֵאוּ מַפְעֻלוֹת אֱלֹהִים נוֹרָא עֲלֵיכֶם עַל בְּנֵי אָדָם: (תהלים סו ה).¹

מִי פֶעַל וְעֵשָׂה קָרָא הַדְּרוֹת מְרֹאשׁ אֲנִי ה' רֵאשׁוֹן וְאֵת אַחֲרָיִים אֲנִי הוּא: (ישעיהו מא ד).²

מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ד³ - נורא עלילה מאדם הראשון ועד הירידה למצרים

"ויוסף הורד מצרימה", זהו שאומר הכתוב: "לכו חזו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם" (תהלים סו ה).⁴ א"ר יהושע בן קרחה: אף הנוראות שאתה מביא עלינו, בעלילה את מביאן. בוא וראה כשברא הקב"ה את העולם, מיום הראשון ברא מלאך המוות.⁵ מנין? א"ר ברכיה: משום שנאמר: "וחושך על פני תהום" (בראשית א ב) - זה מלאך המות המחשיך פניהם של בריות. ואדם נברא בשישי ועלילה נתלה בו שהוא הביא את המיתה לעולם, שנאמר: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות".⁶ משל למה הדבר דומה? למי שמבקש לגרש את אשתו. כשביקש לילך לביתו כתב גט. נכנס לביתו והגט בידו, מבקש עלילה ליתנו לה. אמר לה: מזגי לי את הכוס שאשתה, מזגה לו. כיון שנטל הכוס מידה, אמר לה: הרי זה גיטך. אמרה לו: מה פשעי? אמר לה: צאי מביתי שמזגת לי כוס פשור.⁷ אמרה לו: כבר היית יודע שאני עתידה למזוג לך כוס פשור שכתבת הגט והביאתו בידך. אף כך אמר אדם לפני הקב"ה: רבש"ע, עד שלא בראת עולמך קודם שני אלפים שנה היתה תורה אצלך אמון, שכך כתיב: "ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום" (משלי ח ל) - ב' אלפים שנה.⁸ וכתוב בה: "זאת התורה אדם כי ימות באוהל" (במדבר יט יד) - אילולי שהתקנת מות לבריות היית כותב בה כך? אלא, באת לתלות בי את העלילה, הוי: "נורא עלילה על בני אדם".⁹

¹ ראה ההקשר הרחב יותר של הפסוק בראש פרק סו בתהלים: "אמר לאלהים מה נורא מעשיך ברב עזך יכחשו לך איבקי: כל הארץ ישתחוו לך ויזמרו לך ויזמרו שמך סלה: לכו וראו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם: הפך ים ליבשה בנהר יעברו ברגל שם נשמחה בו". אבל המדרש מבודד את הפסוק שלנו ודורש אותו בנפרד ולא דווקא לזמרה ושמחה. אך מה לפסוק זה ולפרשת השבוע? הדברים יובהרו בהמשך, אך הרמז לגלות מצרים הקשה נראה כבר בעליל (ובעלילה).

² המוטיב שהעולם הוא מפעלו של הקב"ה ושהוא פועל בעולמו ומגיב לפעולות האדם, מצוי בלא-מעט פסוקים במקרא ומשם התגלגל גם לפיוטים כגון בפיוטי זכרונות: "אתה זוכר את כל המפעל". כך בשירת היים שמות טו יז: "... מכן לשתבך פעלת ה' וכו'", בברכת בלעם במדבר כג כג: "... כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל", בשירת האזינו דברים לב כז: "פן יאמרו ידנו רמה ולא ה' פעל כל זאת", בישעיהו ה יב: "... ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא יראו", שם כו יב: "ה' תשפת שלום לנו כי גם כל מעשינו פעלת לנו" ועוד רבים בירמיהו, חבקוק ואחרים. ומכולם חשוב 'המפעל ההיסטורי', היינו קורות העולם שהאדם לעתים תמה עליהם ולא מבין, כגון זה בתהלים כח ה: "כי לא יבינו אל פעלת ה' ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם", או אלה שהאדם לומד מהם, משמר ומנחיל לדורות, כגון זה בתהלים מד ב: "אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו פעל פעלת בימיהם בימי קדם".

³ למרות שמדרש זה לקוח מפרשת וישב, נראה לנו שהוא מתאים לתפר שבין סיום ספר בראשית ותחילת ספר שמות. הסיפור של יוסף ואחיו שמתחיל בפרשת וישב נמשך אל תוך ספר שמות, לשעבוד מצרים שמתחיל בפרשתנו. הדרשן כדרכו פותח בפסוק מפרשת השבוע: ירדת יוסף למצרים במקרה זה, ירחיב בדרשה על "עלילה על בני אדם" לאורך המקרא ויחזיק את הקהל במתח, אך יגיע בסוף אל "העלילה" של שעבוד מצרים.

⁴ הנוסח כאן "לכו חזו" במקום "לכו וראו", הוא בגלל פסוק דומה בתהלים מו ט: "לכו חזו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ" וכך טעו המעתיקים והמלבה"דים במדרשים וספרים רבים. וגם שם אין הכרח לפרש את הפסוק לרעה, כי השמות שם יגרמו להפסקת מלחמות בעולם, כפי שעולה מהפסוקים הסמוכים שם: "משבית מלחמות עד קצה הארץ קשת ישבר וקצץ חנית עגלות ישרף באש: הרפו ודעו כי אנכי אלהים ארום בגוים ארום בארץ: ה' צבאות עמנו משב לבנו אלהי יעקב סלה". ראה פירוש דעת מקרא גם שם.

⁵ ראה פירוש הזהר החדש כרך א (תורה) פרשת בראשית דף כא עמוד א: "א"ר פנחס: מה ראה דוד דאמר: מפעלות אלהים ולא אמר מפעלות ה'? אלא בשמא דאלהים אשתכלל עובדא דבראשית". שם אלהים קשור במעשה הבריאה של פרק א בבראשית. ושם אלוהות שהוא מידת הדין ברא גם את מלאך המוות, היינו את פוטנציאל הכילוי והמיתה. אבל לא מימש זאת, עד ...

⁶ עד שאדם הראשון וחווה חטאו בעץ הדעת טוב רוע. אבל עצם האזהרה (ובריאת מלאך המוות הוא החושך) מעידים על כך שהמוות היה כבר בעולם והאשמת אדם וחווה שהם שהביאו את המיתה לעולם היא בבחינת "נורא עלילה על בני אדם". ראו אגב שיטת ריש לקיש בגמרא יומא ה ע"א באיזה עולם היינו חיים אלמלא חטאו אבותינו - בלי מיתה אך גם בלי ילודה.

⁷ כוס פושר. הבעל לא אמר אם הוא רוצה מים חמים או קרים או פושרים ומה שלא הייתה מוזגת, היה מוצא לה עלילה לגרשה. ראה השימוש במילה זו בתורה בהקשר של בעל שמוציא לעז על אשתו, דברים כב יד: "ושם לה עלילת דברים והוצא עליה שם רע". מה רוצה משל קשה זה לומר? האם הקב"ה הוא כמו אותו בעל שמתחכם על אשתו ומראש חשב לגרשה?

⁸ שיום אחד אצל הקב"ה הוא אלף שנים. ראה המדרש הראשון הפותח את מדרש בראשית רבה, פרק א פסוק א, דרשתו של ר' הושעיה רבה (שממנו כנראה קבלו כל **מדרשי רבה על התורה** ואחרים המגילות, את שמם): "רבי הושעיה רבה פתח: (משלי ח) ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום ... התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקדוש ברוך הוא. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטיין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות, ופניקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפושין. כך היה הקדוש ברוך הוא מביט בתורה, ובורא את העולם, והתורה אמרה בראשית ברא אלהים, ואין ראשית אלא תורה, היאך מה דאת אמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו". באותה תכנית מצויים ומתועדים גם הדינים הקשורים בלידתו של האדם, חייו ומותו. משמע המוות כבר היה מובנה בבריאה.

⁹ אם נחקור את המילה עלילה בתנ"ך, נמצא שמלבד הפסוק בתורה על הבעל שמוציא עלילות דברים על אשתו (ראה הערה 7 לעיל), יחזקאל הוא כמעט היחיד שמשתמש בה במובן השלילי, כמו בלשון ימינו. בשאר התנ"ך אין זה בהכרח כך. ראה שמואל א ב ג בתפילת חנה: "כי אל ידעות ה' ולא ילו נתקנו עללות". ובספר תהלים מספר פעמים, כגון בפרק ט פסוק יב: "זמרו לה' ישב ציון הגידו

וכן אתה מוצא שא"ל הקב"ה למשה: "אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה וגוי" (דברים א), איש זה משה, דכתיב: "והאיש משה ענו" (במדבר יב) - האיש המסוים באנשים ... וכן הוא אומר: "עתה תראה אשר אעשה לפרעה" (שמות ו א) - במלחמת פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים,¹⁰ וכיון שאמר להם: שמעו נא המורים (במדבר כ) א"ל הקב"ה: "לכן לא תביאו את הקהל הזה", הוי: "נורא עלילה על בני אדם".¹¹

וכן הוא אומר ביוסף: "ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם", ע"י לשון של ארגמן שעשה לו כתונת פסים, נכתב עליו ד' אונאות: פסים: פ' פוטיפר, ס' סוחרים, י' ישמעאלים, מ' מדינים. בשביל כתונת פסים גרם לכל השבטים לירד למצרים.¹² וא"ר יודן: היה הקב"ה מבקש לקיים גזירת "ידוע תדע",¹³ והביא עלילה לכל דברים אלו כדי שיאהב יעקב את יוסף וישנאוהו אחיו וימכרו אותו לישמעאלים ויורידוהו למצרים.¹⁴ וישמע יעקב שיוסף חי במצרים וירד עם השבטים וישתעבדו שם, הוי: "ויוסף הורד מצרימה". אל תקרי "הורד" אלא "הוריד" את אביו והשבטים למצרים.¹⁵

א"ר תנחומא: למה הדבר דומה? לפרה שמבקשין ליתן עול בצוארה והיא מונעת העול מן צוארה. מה עשו? נטלו את בנה מאחריה ומשכו אותה לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש. והיה העגל גועה, שמעה הפרה בנה גועה הלכה שלא בטובתה בשביל בנה. כך הקב"ה היה מבקש לקיים גזירת ידוע תדע והביא עלילה לכל אלו הדברים וירדו למצרים ופרעו את השטר.¹⁶ לכך נאמר: "ויוסף הורד מצרימה", הוי: "נורא עלילה על בני אדם".¹⁷

בְּעַמִּים עֲלִילוֹתָיו. ואולי יש הבדל בין עלילות בשם אלהים ובין עלילות בשם ה' (הויה). אך כאן, אנו עוסקים בלשון המדרש, שמשמעותה התחכמות (לא חקרנו את כל המופעים). כאן העלילה היא לומר שחטא אדם הראשון הביא את המוות לעולם. ראה איך המדרש מתחיל בחושך כהוכחה שהמוות כבר קדם לחטא האדם (ולעצם בריאתו) ועובר לתורה עצמה שמתארת דיני טומאה וטהרה במקרה של מת. והתורה הרי לא השתנתה בעקבות חטא האדם הראשון. ולעצם המדרש, נשוב ונשאל: מה הוא רוצה לומר? שהקב"ה מתחכם על בריותיו כאותו בעל שמתחכם על אשתו ומראש חשב לגרשה? עד שנמצא מזור לשאלה זו, נחזור לפסוק בדברים כב יד על המוציא לעז על אשתו: "וְשֵׁם לָהּ עֲלִילַת דְּבָרִים וְהוֹצֵא עֲלֶיהָ שֵׁם רָע" ונזכיר את "עונשו": "וְלוֹ תִּהְיֶה לְאִשָּׁה לֹא יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ כָּל יְמֵיהָ". התורה בה נכתבה מראש המיתה היא הכתובה של האשה. עם ישראל והקב"ה לא יכולים להתגרש, ראה דברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב.

¹⁰ מלחמת כיבוש הארץ ע"י יהושע. ראה יהושע יב כד. משה לא זכה למלחמת שלושים ואחד המלכים, אבל השתמש בטענה זו בתפילתו להצלת העם אחרי חטא העגל: "עכשיו יאמרו אומות העולם: תשש כוחו כנקבה ואינו יכול להציל ... עדיין יש להם לומר: למלך אחד - יכול לעמוד, לשלושים ואחד מלכים - אינו יכול לעמוד" (ברכות לב א).

¹¹ ראה מדרש שמות רבה פרשה ה סימן כב (סוף הפרשה), עליו הרחבנו בדברינו [אותם הנתונים תחת הבניין](#) בפרשה זו: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך - ... ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבניין! באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר לא פגעה בו מדת הדין. ויאמר ה' אל משה עתה תראה אשר אעשה לפרעה - במלחמות פרעה אתה רואה ואין אתה רואה במלחמות של שלשים ואחד מלכים שיעשה בהן נקמה יהושע תלמידך. מכאן אתה למד שנטל משה עכשיו את הדין שלא יכנס לארץ". אם כך, הטענה שבגלל חטא מי מריבה נענש משה שלא יכנס לארץ היא עלילה או תואנה ואיננה הסיבה האמתית. ראה דברינו [כי לא תעבור את הירדן הזה](#), בפרט מדרש במדבר רבה יט ג שם.

¹² ראה גמרא שבת י ע"ב: "ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו - נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". ראה דברינו בפרשת וארא [האם נגזר על אבותינו לרדת למצרים?](#)

¹³ היא גזירת ברית בין הבתרים, ככתוב בבראשית פרק טו יג-יד: "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה; וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאֶחָדִי כֵן יִצְאוּ בְּרֶכֶשׁ גָּדוֹל". ראה דברינו בפרשת לך לך [במה אדע כי אירשנה - האם חטא אברהם?](#)

¹⁴ ראה דברי יהודה ליוסף בתחילת פרשת ויגש, עפ"י מדרש בראשית רבה צג ח: "אמר לו: מתחילה באת עלינו בעלילה. כמה מדינות ירדו למצרים לשבור אוכל ולא שאלת אחד מהם. שמא בתך באנו ליקח, או אתה סבור לישא את אחותנו. אף על פי כן לא כסינו ממך".

¹⁵ ראה מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן יח: "בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה (הושע יא ד). ראוינו היו ישראל לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין, כשם שירדו לבבל, אילולי שקדם יוסף .. היה יעקב מתיירא לירד למצרים, לפי שנגזר על אברהם, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (בראשית טו יג), וישב לו בארץ כנען, באו ואמרו לו נמכר יוסף ... והרי הוא נתון במצרים. כיון ששמע יעקב כן אמר: הרי אני יורד למצרים, אף על פי שאני פורע שטריו של אברהם, מיד ויאמר ישראל רב עוד יוסף בני חי (בראשית מה כח), מיד ירדו כל השבטים עמו, מי גרם להם שירד למצרים, יוסף, בחבלי אדם אמשכם, זה יוסף, ויוסף הורד מצרימה".

¹⁶ ועל כך בדיוק זועק משה בשמות רבה פרשה ה סימן כב (שחלקו הבאנו כבר בהערה 11 לעיל): "בנוהג שבעולם, בשר ודם האומר לחברו: למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו! ומשה אמר לפני הקב"ה: למה הרעותה לעם הזה! אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו - מדת הדין הייתה. ומעשה דור הפלגה ושל סדומיים היאך נדונו - ומדת הדין הייתה. העם הזה, מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם בשביל שאמר אברהם אבינו: במה אדע כי אירשנה ואמרת לו: ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, אם כן הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם. ואפילו כן, היה לו להשתעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב, לא לעם הזה שהוא בדורו!" ואח"כ בא אליו הקב"ה בעלילה בחטא מי מריבה.

¹⁷ המוטיב המרכזי של מדרש זה הוא שמה שנראה לנו כסיבה ומסובב, כמעשה אנוש ותוצאה, הוא בעצם 'תכנית אלוהית' שמכוונת את האירועים ומסובבת אותם לדרך מסוימת. כמובן שאין זו הדעה היחידה, וכנגדה ניתן להעמיד דעות מהצד השני של המתרגם, היינו שאין הקב"ה רוקם עלילות על בני האדם והכל החלטות בני האדם. ראה למשל הביטוי בשמות רבה ט א: "שמא פלונקיא יש למעלה?", האם תאמר שהקב"ה מתנצח עם בריותיו ורוצה להראותם שהוא חזק יותר? ובאשר לגזירת ברית בין הבתרים, הרבה דרכים ושלוחים למקום לקיים גזירותיו. וכבר הרחבנו לזון בנושא נכבד זה בדברינו [אל תירא מרדה מצרימה](#) ובדברינו [האם נגזר](#)

מדרש תנחומא (בובר) פרשת חקת הוספה – מיתתו של אהרן

... אמר לו (משה לאהרון): אחי, שמא פיקדון הפקיד הקב"ה עמך ומבקשהו ממך. אמר לו אהרן: משה אחי, אהל מועד וכליו מופקדין בידי, שמא חסרתי מעבודתם? אמר לו משה: מנורה ושבעה נרותיה מסר לך הקב"ה. והוא לא היה נותן בלבו שעל נשמתו הוא אומר: "נר אלהים נשמת אדם" (משלי כ כז) ולא הרגיש בדבר. אמר לו משה: אהרן אחי, הגיע זמנך ליפטר מן העולם. כשמוע כך, הניח ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה. והיה קורא מקרא זה: "לכו וראו מפעלות אלהים נורא עלילה על בני אדם" (תהלים סו ה).¹⁸

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: בקשנו לקצר ולהתמקד במפעלות ובעלילה של הירידה למצרים ונמצאנו נוגעים בקצה קרחון של נושא עם 'עלילה' גדולה שמקיף נושאים כמו בחירה חופשית, תשובה, השגחה, שכר ועונש ועוד. ראו בגמרא סנהדרין קא ע"ב על קין, עשו, ומנשה שבאו בעלילה, היינו שהתחסדו כלפי המקום ובקשו להתחכם כאילו חזרו בתשובה: קין שאומר גדול עווני מנשוא, עשו שמבקש ברכה מאביו ומנשה שחוזר בתשובה בסוף ימיו.¹⁹ ובגיליון שכאן, הקב"ה בא בעלילה על בני האדם. ראה גם הפסוק בירמיהו לב יט: "גִּדְל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילָה אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְּקָחוֹת עַל כָּל דַּרְכֵי בְנֵי אָדָם לְתֵת לְאִישׁ כְּדַרְכֵּיו וְכַפְרֵי מַעַלְלָיו", שנדרש בגמרא עבודה זרה יז ב על צידוק הדין של רבי חנינא בן תרדיון, אשתו ובתו בסופם הנורא. נראה שאכן זה נושא נכבד וכל מי שישכילנו בו עוד, יבורך בכל מילי דמיטב. ושנזכה שיקויים בנו ובצאצאינו ובצאצאי צאצאינו, ובצאצאי כל באי העולם לאורך כל הדורות, הפסוק: "וְהִגִּיתִי בְּכָל פְּעֻלְךָ וּבְעֲלִילוֹתֶיךָ אֲשִׁיחָה" (תהלים עז יג).

על אבותינו לרדת למצרים בפרשת וארא ובמה אדע כי אירשנה. וכאן לא באנו אלא להתבשם ממדרש אחד המביע את רעיון ההשגחה, הכללית והפרטית, גם במחיר של "חוצפא כלפי שמיא" שהקב"ה מכוון את הכל מלמעלה ואח"כ בא כביכול בטענות לבני האדם. אולי גם זו דרך להביט על ההיסטוריה שלנו ועל הפרדוקס הבלתי פתור של בחירה מול השגחה.

¹⁸ "העלילה" הנוראה מכולם הוא רגע המוות בו האדם נפרד ממפעלות האלהים. התמיהה הגדולה על פשר החיים והתחלתם: מי אני ומה אני פועלי בעולם, מתחלפת בתמיהה, בצעקה ובכיייה עפ"י מדרש זה, על הפרידה מהעולם. כל אלה הם ממפעלות האלהים ו"עלילותיו" על בני האדם שלא נדע ולא נבין. ראה דברינו על מות אהרון וכן אהרון אחי – משה אחי בפרשת חוקת.

¹⁹ ראה דברינו מנשה בן חזקיהו מלך יהודה בדפים המיוחדים.